

مقام‌های باستانی تنبور

نوشته
رضا علی آبادی

www.ketab.ir

انتشارات سرود

سرشناسه : علی آبادی، رضا، ۱۳۶۶-
 عنوان و نام پدیدآور : مقام های باستانی تنبور / رضا علی آبادی
 مشخصات نشر : تهران: سرود، ۱۳۹۵.
 مشخصات ظاهری : ۵۲ ص: ۲۹×۲۲ س.م.
 شابم : ۹۷۹-۰-۸۰۲۶۲۵-۱۷-۴-۱۳۹۵-۰-۸۰۲۶۲۵-۱۷-۴
 وضعیت فهرست نویسی : فیبا
 موضوع : تنبور
 موضوع : Tanbur
 موضوع : موسیقی برای تنبور -- پارتیسیون
 موضوع : Tanbur music -- Scores and parts
 رده بندی کنگره : ML ۱۰۱۵/ت۹۷۶۱۳۹۵
 رده بندی دیویی : ۷۸۹/۷۹
 شماره کتابشناسی ملی : ۴۵۲۶۶۵۸



انتشارات سرود تهران - میدان هفتم تیر - ابتدای بهار شیراز - شماره ۱۴
 تلفن: ۸۸۸۳۶۱۰۴ و ۸۸۲۰۸۵۹۱-۲ - پورنگار: ۸۸۳۰۸۹۲۴

مقام های باستانی تنبور رضا علی آبادی
 طرح جلد : مهران رشاد
 حروف نگاری و صفحه آرایی : مهرداد گرگین زاده
 لیتوگرافی و چاپ : اندیشه برتر
 صحافی : خلیج فارس
 نوبت چاپ : اول - ۱۳۹۵
 تیراژ : ۱۰۰۰ نسخه

شابم: ۹۷۹-۰-۸۰۲۶۲۵-۱۷-۴-۱۳۹۵-۰-۸۰۲۶۲۵-۱۷-۴ ISMN: 979-0-802625-17-4

حق چاپ و نشر برای انتشارات سرود محفوظ است.

قیمت: ۱۰۰۰۰ تومان

مقدمه

در ابتدا باید گفت، ساز کهن تنبور با فرهنگی چند هزار ساله روایت‌گرا صالت و هویت گستره‌ی جغرافیایی وسیعی است که نغمات و آواهایش که هر یک سخ‌کننده روح و روان آدمی هستند در بستر زمان صیقل خورده‌اند و رنگ و بوی کهن و اصیل خود را به خوبی حفظ کرده‌اند.

مقام‌های اصیل تنبور تاکنون به روش سنتی به سینه انتقال یافته و کاملاً شفاهی بوده‌اند و لحن مقام‌ها بیشتر حالت آوازگونه داشته و شیوه و سبک‌های مناطق و حوزه‌های مختلف، هم از نظر اجرا و هم از نظر خوانش با یکدیگر متفاوت‌اند به طوری که حتی داخل حوزه‌های جغرافیایی است، با تفاوت اجرا و خوانش‌های مختلفی روبه‌رو هستیم. از این رو بر آن شدم که با توجه به مناطق مختلف و تسلط هر یک بر اجرای مقام‌های گوناگون، گزینش‌هایی انجام داده و از داخل آن، کلیتی جامع بیرون کشیده و به رشته تحریر درآورم. جهت سهولت کار برای هنرجویان و تحلیل‌گران موسیقی، از حداقل علامت‌های موجود استفاده شده تا پیچیدگی و ابهام در آوانگاری موجود نباشد و با حداقل شناخت از نت و علامت‌ها بتوان مقام‌ها را اجرا نمود.

یقیناً تبدیل مکتب شفاهی و ایجاد رپرتوار مدوّن، راهی برای شناخت بهتر، آموزش بهتر و همچنین تحلیل دقیق‌تر ساز تنبور باز خواهد کرد. امید است این مجموعه بتواند در راستای آموزش به روش دقیق‌تر مقام‌ها، کمکی به هنرجویان و همچنین راهگشای شناخت و درک صحیح‌تر پژوهشگران تنبور باشد و بنده حقیر آدای دینی هر چند کوچک نسبت به تنبور کرده باشم.

رضا علی آبادی

تهران تابستان ۱۳۹۵

تاریخچه و دلیل نام‌گذاری

از آنجایی که نام تنبور چه در اشعار شعرای بزرگ و چه در کتیبه‌ها و سنگواره‌های به جای مانده از کهن‌ترین تمدن‌های شناخته شده، دیده می‌شود، می‌توان به قدمت و کهن سالی این ساز مقدس پی برد که در هزاره‌های متوالی حضور داشته و توانسته تا امروز اصالت خود را حفظ کند.

از آنجا که هدف از جمع‌آوری این مجموعه آوانگاری پژوهشی - آموزشی مقام‌های تنبور است و نیز توضیح کامل در مورد تاریخ و وجه تسمیه تنبور خود مبحث بسیار گسترده و مفصلی است که پرداختن به آن خود مجموعه‌ای کامل را می‌طلبد، مشتاقان این امر را به مطالعه کتاب بسیار زیبا و سرشار از مطالب ارزشمند استاد عالی نژاد "تنبور از دیرباز تا کنون" ارجاع می‌دهم و از تکرار مکررات پرهیز نموده و فقط به صورت جزیی اشاره‌ای هر چند مختصر در این وادی فراخ ارائه خواهم داد.

در بررسی کلی سندهای تاریخی، مشاهده‌ی نگاره‌های سنگی کهن با بیش از پنج هزار سال قدمت، خود دلیل محکمی از حضور پررنگ تنبور در دیر زمان تاریخ بوده است. نگاره سنگی تنبورنواز آشوری، نگاره‌ی تنبورنواز قبل از اشکانی و همچنین بررسی رسالات کهن ایران، بستان مانند رساله درخت آسوریک، رساله کارنامه اردشیر بابکان، رساله خسرو قبادان و ریدک و همچنین اشعار و رساله‌های مورخان بعد از اسلام تا کنون، نشان از قدمت و ارزش و حضور این ساز در دیرباز تاریخ دارند. قبل از پرداختن به دلیل نام‌گذاری تنبور، با بررسی لغت‌نامه‌های موجود اطلاعات خوبی به دست می‌آید که یکی را در ذیل به عنوان نمونه بررسی می‌کنیم؛ لغت‌نامه دهخدا:

طنبور میزانی: طنبور بغدادی دراز گردن

(این توضیح لازم است که همواره در تاریخ از سه نام تنبور بغدادی و خراسانی یاد شده است) در ادامه لغت‌نامه دهخدا به این موضوع می‌پردازد که ساز دیگری در ایران به نام صدن یا تنبور وجود داشته است که سابقه بسیار قدیمی دارد؛ این ساز دو سیم داشته و مضربی بوده است که با انگشتان دست راست نواخته می‌شده و هم اکنون در کردستان معمول است. برخلاف عود که دسته‌ای کج دارد، دسته طنبور راست و بلند است، مانند یک پرده‌بندی می‌شود ولی عده‌ی پرده‌های آن کمتر است. (ساز تنبور در ابتدا دو سیم داشته که در گذر زمان و برای ایجاد حجم صدای بیشتر سیم پایین جفت شده و در امروز هر دو سیم پایین با هم، جفت کوک می‌شوند.)

در مورد دلیل نام‌گذاری تنبور نظرات بسیار زیادی وجود دارد که بنده به ذکر دو نمونه بسنده می‌کنم.

درویش علی چنگی شاعر و موسیقی‌شناس قرن ۱۶ اهل بخارا در رساله تحفة السُرور این چنین می‌گوید:

طنبوره سازبست از سازهای قدیم و به زبان حکمای یونانی مرکب از کلمه "طن" به معنی "دل" و "بوره" به معنی "خراشیدن" که در کل به معنی خراشیدن دل می‌شود.

و دوم نظر استاد عالی‌نژاد که این چنین می‌گویند:

از آن جا که "رود" اصطلاحاً به معنی ساز است و برگرفته از روده است (منظور زه تابیده‌ای است که در آلات موسیقی قدیم به کار می‌رفته است) و یا "تار" که به معنی رشته و در چند ساز زهی مقید پرده‌دار در نام‌گذاریشان تأثیر داشته است مانند دوتار، سه‌تار، چهارتار و ...

از این روی با در نظر گرفتن این احتمال که کلمات طُنْب یا طَنْب و به شکل دیگر تُنْب یا تَنْب واژه‌های تغییر یافته کلمه طُنْب باشند که در لغت نامه‌های معتبر به معنی رسن خیمه، رشته‌های خیمه، دوال که به زه کمان می‌پیوندند... و با اضافه کردن پسوند "ور" به آن و به دست آوردن واژگان طُنْبور، طَنْبور، تُنْبور و تَنْبور به معنی دارای رشته و صاحب رشته می‌رسیم. و همچنین در رسالات معتبری از فارابی، قطب‌الدین شیرازی، عبدالقادر مراغه‌ای و بسیاری دیگر اشاراتی در مورد تنبور شده است که بنده به دلیل اعتبار و دقت بسیار عبدالقادر مراغه‌ای به کتاب جامع الحان و فصل سازشناسی این مجموعه می‌پردازم که تنبور را جزو آلات ذوات الاوتار مقیدات دسته‌بندی می‌کند. (در واقع می‌توان گفت ساز زهی مقید زخمه‌ای پرده‌دار)

و در شرح تک تک سازها به شرح چندین ساز از خانواده تنبور می‌پردازد:

"طنبور شروانیان" و آن سازی بود که اهل تبریز بسیار در عمل آورند و آن بر هیأت امرودی (گلایی) باشد و سطح آن بلند باشد و بر آن دو وتر مفرد بندند بر ساعد (دسته ساز) پرده‌ها بندند و طریقه اصطخاب (کوک) آن چنان باشد که نغمه مطلق وتر اسفل (پایین، بم) آن مساوی ثَمَایة اتساع (هشت، نهم) وتر اعلی (سیم بالایی، زیرتر) آن باشد.

"نای طنبور" و آن از مجرورات (کششی، آشه‌ایی‌ها) است و شاید اگر بر طنبور شروانیان کمان کشند و به اصابع (انگشتان) تصرف کنند در نغمات و ایر در تأیید لحنی همان حکم و ترین دارد.